

OD SPOLKŮ KE SPOLEČENSKÝM ORGANIZACÍM POD NÁRODNÍ FRONTOU. REGIONÁLNÍ SONDA DO VÝVOJE PO ÚNORU 1948

MARTIN ŠIKULA

Obnova politického a společenského života v letech 1945–1948 se odehrávala v podmínkách, které již v rámci omezené demokracie znamenaly výraznou redukci spolků a snahu o jejich unifikaci. Nástup politického monopolu KSČ v únoru 1948 pak zacílil i na poslední útočiště stále ještě relativně svobodného zájmového organizování. Stalo se tak prostřednictvím orgánů obrozené Národní fronty, která právě v prvním dvouletí poúnorového vývoje představovala důležitou převodovou páku utvářejícího se totalitního režimu.¹

Cílem sondy, jež vychází ze studia archivních pramenů, je přiblížení konstituování společenských organizací a jejich politizace. Volba pramene v podobě zápisů schůzí okresních politických orgánů nabízí pohled z pozice utvářejících se mocenských center regionů, ačkoliv při torzovitém stavu pramenné základny² bylo třeba volit metodu náhodného výběru a vyloučit systematická statistická data. Autorsky stať navazuje na články mapující poúnorovou transformaci spolků ve vybraných regionech,³ zatímco zde čtenář nalézá příklady z okresů česko-moravského pomezí, z Moravy i Slezska z let 1948–1960.

V dosavadním bádání věnovaném zejména politickému vývoji a kolektivizaci zůstávalo téma spolkového života pod Národní frontou na pozadí výzkumu, jenž řešil spíše problematiku konkrétních organizací.⁴ O významu a proměnách samotné

1 K tomu podrobně Kaplan, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Praha 2012.

2 Poznámka autora: Úryvky citované v této studii jsou ponechány v doslovném autentickém znění s případnými gramatickými chybami.

3 Šikula, Martin: Spolkový život na pozadí združstevňování a kolektivizace severohorácké vesnice (Sonda do proměny spolkové sítě v letech 1945–1955 v okresech Bystřice nad Pernštejnem a Žďár nad Sázavou). *Časopis Matice moravské* CXXX, 2011, č. 1, s. 97–129; týž: Tři poznámky k násilné transformaci Sokola (Regionální sondy do postupné likvidace tradiční spolkové organizace v letech 1948–1952). *Časopis Matice moravské*, CXXXI, 2012, č. 1, s. 89–116; týž: Poslední rok trojice spolků před 60 lety (nejen) v okrese Žďár nad Sázavou (Likvidace JSČZ, ČSŽ, a ČOS v roce 1952 na příkladu regionů Českomoravského pomezí). *Západní Morava XVI*, 2012, s. 26–59.

4 K otázce ČSM a SČSP Knapík, Jiří: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha 2004, k fungování ROH Kaplan, Karel: *Proměny české společnosti (1948–1960)*. Část první. Česká společ-

Národní fronty poprvé v nejnovější historiografii pojednává až práce Karla Kaplana *Národní fronta 1948–1960* a k podnícení zájmu o problematiku společenských organizací měl přispět i předmět „*Likvidace organizací a spolků v Československu po roce 1948*“ vedený Jiřím Kocianem na Ústavu politologie FFUK.⁵ Spolkového práva se dotýká publikace Marka Lašťovky a kolektivu z roku 1998⁶ mapující takřka stoletý vývoj spolků na území Prahy.

Role okresních akčních výborů Národní fronty v bezprostředním pounorovém vývoji

Na spolkové tradice z rakousko-uherské monarchie převzetím zákona č. 134/1867 ř. z., o právu spolkovém navázala prvorepubliková praxe a formálně i vývoj po roce 1945 upravený dekretem prezidenta republiky č. 81/1945 Sb. o některých opatřeních v oboru spolkovém, jenž ale v nových podmínkách politického vývoje přispěl k úbytku spolků již před únorem 1948.⁷ Nově byly uzákoněny masové organizace – v roce 1946 Revoluční odborové hnutí (ROH) a o rok později Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ), ale jeho pozice byla nejednoznačná, protože komunisté na rozdíl od ROH svaz neovládli,⁸ a proto se snažili o jeho politickou izolaci. Celonárodní unifikace mládeže se před rokem 1948 nezdařila, neboť Svaz

nost po roce 1945, sv. 3. Praha 2007, s. 193–299, k vývoji ženských organizací Jechová, Květa: Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: Tůma, Oldřich a Vilímek, Tomáš (eds.): Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945. Česká společnost po roce 1945, sv. 5. Praha 2008, s. 69–129, a Nečasová, Denisa: „Buduj vlast – posilíš mír!“ „Ženské hnutí“ v českých zemích 1945–1955, dizertační práce FF MU. Brno 2009, k otázce Sokola Provazníková, Marie – Škvor, Jiří: 11. všesokolský slet v Praze 1948. Curych 1976; Provazníková, Marie: Sto let Sokola: jeho příspěvek ke vzniku, vývoji a k demokracii Československa. Washington 1962; Provazníková, Marie – Kabesová, Otilie: To byl Sokol. Mnichov 1988; Uhlíř, Jan B. – Waic, Marek: Sokol proti totalitě 1938–1952. Praha 2001; Waldauf, Jan: Sokol – malé dějiny velké myšlenky 1–3. Luhačovice 2007–2010; Sokol – jeho vznik, vývoj a význam. Sborník příspěvků z Mezinárodní konference v září 1997. Praha 1998. Regionální sondy přináší např. výzkum Miroslava Urbánka, Urbánek, Miroslav: Kapitoly z dějin sokolského hnutí v Polně na Českomoravské vrchovině. TJ Sokol Polná v letech 1869–1949. Polná 2003; týž: Příspěvek k dějinám sokolského hnutí na Českomoravské vrchovině. TJ Sokol Polná v letech 1869–1953, rigorózní práce, FF UK. Praha 2010. K dalším společenským organizacím lze citovat např.: Ambrožová, Vlasta: Zahradkáři v Čechách a na Moravě (historie, současnost, budoucnost). Praha 2011; Strachová, Milena: Transformace českého sportovního hnutí a Českého svazu tělesné výchovy po roce 1989, dizertační práce, FF MU. Brno 2011; Sýkorová, Zuzana a kol.: Historie sportovního rybolovu v ČR (k 50. výročí založení ČRS). Praha 2007; Švejnoha, Josef: 80 let činnosti Českého červeného kříže: 1919–1999. Praha 1999. K historii hasičského hnutí na území okresu Žďár nad Sázavou Řepický, Miroslav – Herold, Karel – Trojan, František: Hasičská kronika okresu Žďár nad Sázavou. Žďár nad Sázavou. 1998.

5 <http://upol.ff.cuni.cz/admin/files/Sylaby/kocian-likvidace.pdf> [30. 1. 2011].

6 Lašťovka, Marek a kol.: Pražské spolky 1895–1990. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990. Praha 1998.

7 Podrobněji na příkladu správního okresu Nové Město na Moravě Šikula, M.: Spolkový život, s. 100–104.

8 K tomu obecně blíže Kaplan, Karel: Nekrvavá revoluce. Praha 1993, s. 52 a 402.

české mládeže po necelém roce existence opustili před květnovými volbami 1946 národní socialisté na protest proti politizaci organizace ze strany KSČ.⁹

Únorové události roku 1948 zdaleka nepřinesly okamžitou likvidaci posledních spolků. Ústava z 9. 5. 1948 (č. 150/1948 Sb.) hovoří o tzv. dobrovolných organizacích a konstatuje, že „Právo shromažďovací a spolčovací se zaručuje, pokud se tím neohrožuje lidově demokratické zřízení nebo veřejný pokoj a řád“, ale praxe bývala odlišná a navíc do vydání zákona v roce 1951 pojem dobrovolná organizace nebyl specifikován.¹⁰

Významnou roli dohlížejícího orgánu a koordinátora společenského života sehrála obrozená Národní fronta s novým posláním. Na rozdíl od předúnorového pojetí NF jako platformy pro dohodu politických stran byla nyní definována jako politický výraz preferovaných společenských vrstev, jejichž zájmy měly reprezentovat politické strany a společenské organizace. Složení předsednictev okresních akčních výborů zpočátku skutečně zahrnovalo zastoupení celé řady společenských organizací, ale rozhodující slovo měli členové KSČ a jí spřízněných organizací. Mimo to docházelo k následným reorganizacím AV NF, čímž bylo upraveno jak zastoupení organizací, tak především konkrétních osob, zejména za nekomunistické strany a dosud autonomní zájmové organizace. Ačkoliv kompetence ve věcech spolkových úředně náležely okresním národním výborům (před zřízením krajů v roce 1949 též zemským národním výborům),¹¹ politicko-mocenskou funkcí v dohledu nad spolkovou činností měly od začátku své existence představovat právě okresní akční výbory Národní fronty (OAV NF, později jen okresní výbory). Hned při svém ustavení byly úkolovány personální očistou, a to nejen v řadách národně socialistické a lidové strany, ale také ve spolkových a zájmových organizacích (srov. z první schůze OAVNF v Hodoníně 2. 3. 1948: „Jest nutné skontrolovati složení krajských okresních a místních orgánů všénárodních masových organizací, jako JSČZ, legionářů, Junáka, Svazu řemesel, Hospodářských skupin, Společenstev, Odborných jednot, Obch. komor, Chovatelských a šlechtitelských spolků a organizací, Družstev, Kulturních a sportovních organizací, Svazu brannosti.“¹² Zvláštní pozornost byla věnována vybudování celonárodní jednotné tělovýchovné organizace (takticky pod

9 K rozhodnutí o vystoupení národních socialistů ze SČM mj. přispělo zorganizování slavnosti Majáles, které při vědomí ohlášeného sjezdu příslušníků mladých při národně socialistické straně Svaz české mládeže svolal právě na stejný termín. Ústřední tiskový orgán ČSNS Svobodné slovo opatřil článek „Svaz české mládeže bez národních socialistů“ podtitulkem: „Předsednictvo Čs. strany národně socialistické dává pokyn, aby činovníci Svazu české mládeže, kteří jsou příslušníky čs. strany národně socialistické, vystoupili ze Svazu české mládeže – konec s předstíranou nadstranickostí a předstíranou jednotou Svazu mládeže.“ In: Svobodné slovo, č. 107, 8. 5. 1946, s. 1.

10 Zajímavým pramenem poznání spolkové sítě v mezidobí 1948–1951 jsou spolkové katastry, postoupené ze zemských národních výborů (ZNV) okresům nově ustaveným od února 1949.

11 Vládní nařízení č. 305/1948 Sb. z 28. 12. 1948 o některých přesunech působnosti ve veřejné správě vymezilo též přesun působnosti ve věcech spolkových ze ZNV na ONV.

12 SOKA Hodonín, fond OV NF Hodonín, inv. č. 18, zápis presidia OAV NF 2. 3. 1948.

hlavičkou Sokola) a Svazu české mládeže a OAVNF měly ve zprávě krajským AV NF uvést, co bylo v této věci podniknuto.

Masovými a ideově preferovanými organizacemi byly ROH, Svaz československo-sovětského přátelství (SČSP), Československý svaz mládeže (ČSM) nahrazující poválečný SČM a do hledáčku úsilí o politicko-ideové ovládnutí se rychle dostaly Sokol, JSČZ, a postupně i Československý červený kříž a organizace hasičstva. Jak ukazuje např. složení OAV NF v Novém Městě na Moravě z 28. února 1948,¹³ zastoupení mohly zpočátku získat i organizace záhy předurčené k likvidaci. Jeden z 26 členů novoměstského OAV NF totiž zastupoval poválečný Svaz brannosti zřízený dekretem presidenta republiky č. 125/1945 Sb. z 27. října 1945, ale činnost nebyla výrazná a po poúnorové očiště jeho zrušení završil speciální zákon č. 138/1949 Sb. z 11. května 1949.

Na nemasové nebo ideově nepreferované spolky nástup totalitního systému doléhal sice pozvolněji, ale vedle personálních otázek se dostávalo i na obsah jejich činnosti. Tak kupř. při zprávě o činnosti Spolku chovatelů poštovních holubů probírané na předsednictvu OAV NF Znojmo 28. prosince 1950 bylo připomenuto, aby „na svých schůzích zavedli 10. minutové referáty o mezinárodně politické situaci...“¹⁴ Unifikační snahy navíc často narážely na specifika obcí a měst, daných tradicemi a zjevně i různou mírou rychlosti či razantnosti počínání regionálních orgánů poúnorové moci. Jak totiž vyplývá z jednání některých předsednictev OV NF, politické orgány okresu zpočátku neměly úplný přehled o četnosti spolků a jejich členstvu. Tak kupř. na plénu OAVNF Blansko 30. května 1949 se ve sdělení spolkového referenta uvádí: „Zachytit všechny spolky na okrese do 30. 6. Sílu, prohlédnout výbory. Hlavně SČSP, SBS, SDH, Holubáři, Králíkáři, Zahrádkáři. Činnost dosud malá...“¹⁵ a podobně je ze zápisu předsednictva OAVNF ve Městě Žďáře¹⁶ z 26. dubna 1949 citován tajemník OAV NF: „...není možné zjistit kolik existuje spolků na okrese. Bezpečnostní referát vydá vyhlášku, ve které bude vyzívat všechny spolky, aby se do určité doby přihlásily. Jestliže tak neučiní budou považovány za spolky zaniklé.“¹⁷ Při hodnocení okresní konference ČSM ve Znojmě konané 29. dubna 1951 na předsednictvu OAVNF zase zazněla informace o tom, že dosud nebyl zrušen Junák ve Znojmě a následovalo paradoxní sdělení: „ČSM vůbec nevěděl, že ve Znojmě Junák existuje a když toto zjistil, snažil se přesvědčiti vedoucí Junáka o jejich převedení do ČSM případně do pionýra.“¹⁸

13 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 2, kart. 1, protokoly ze schůzí OAV NF Nové Město na Moravě 1948–1949, seznam členů OAV NF v Novém Městě na Moravě ze dne 28. 2. 1948.

14 SOKA Znojmo, fond OV NF Znojmo, kart. 18, zápis předsednictva OAV NF 28. 12. 1950.

15 SOKA Blansko, fond OV NF Blansko, inv. č. 9, kart. 3, plénum OAV NF 30. 5. 1949.

16 Zánikem okresu Nové Město na Moravě se sídlo okresu počátkem roku 1949 přesunulo do Města Žďár, kde současně probíhal proces sloučení obcí Město Žďár a Zámek Žďár, dokončený v roce 1950 s novým pojmenováním města Žďár nad Sázavou.

17 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 3, kart. 1, zápis předsednictva OAV NF Město Žďár 26. 4. 1949, fol. 31.

18 SOKA Znojmo, fond OV NF Znojmo, kart. 19, zápis předsednictva OAVNF 3. 5. 1951.

Novým zákonem č. 68/1951 Sb. ze dne 12. července 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních z 12. 7. 1951 došlo k unifikaci dobrovolných organizací pro každý obor činnosti a za organizace byly prohlášeny ROH, jednotné svazy zemědělců, Československý svaz mládeže, Svaz československo-sovětského přátelství, Československý svaz žen (ČSŽ), Československá obec sokolská (ČOS) a Československý červený kříž (ČsČK). Ministr vnitra Václav Nosek (KSČ) při projednávání zákona mj. pronesl: „Ještě v únoru 1948 bylo ve spolkových katastrech v českých zemích zapsáno 49 481 spolků, na Slovensku 12 202 spolky...“¹⁹ Do léta 1951 se počet spolků snížil o 13 000 a v podílu nových a starých spolků v jednotlivých krajích byla nepříznivější situace u KNV, v jejichž obvodech se nacházela bývalá hlavní zemská města s vysokým počtem malých spolků.²⁰ Zákon umožnil prohlásit za dobrovolné organizace i spolky vzniklé před 1. říjnem 1951 (kdy nabyl účinnosti zákon č. 68/1951 Sb.), ale podle pokynů ministerstva vnitra mělo těžiště spolčování přejít na masové organizace, propojené se strukturami moci. Protože zákon výslovně nestanovil povinnost spolků přeměnit se na dobrovolné organizace nebo do určité doby zaniknout, vznikla specifická situace ponechávající vedle dobrovolných organizací i starší spolky, samozřejmě pod dohledem státu,²¹ a jejich existence byla nadále posuzována. Jedním ze způsobů zániku spolku bylo jeho začlenění do zájmově nejbližší organizace (srov. v tabulce 1 přibližující situaci v Jihlavském okrese v srpnu 1952), ale ne vždy probíhalo takové zapojení snadno.²²

Tabulka 1: Zapojení spolků do dobrovolných organizací v okrese Jihlava (srpen 1952)²³

Původní spolek (spolky)	Organizace, do které byl začleněn
náboženské spolky v Kamenici (Jednota sv. Josefa, Jednota sv. Ludmily, Společnost Lidového domu)	Česká katolická charita
Amatérský kulečnický klub v Jihlavě	Sokolská jednota n. p. Modeta v Jihlavě
Pěvecké sdružení v Jihlavě	ROH v n. p. ČSD v Jihlavě
Vzájemně dobročinný spolek Svěpomoc v Dolní Cerekvi	Československý červený kříž v Dol. Cerekvi
Vzájemný podpůrný spolek Jednoty zřízenců ČSD v Lukách nad Jihlavou	ROH v n. p. ČSD v Lukách nad Jihlavou
Sokolská scéna v Lukách nad Jihlavou	Sokol Luka nad Jihlavou

19 <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/057schuz/s057002.htm> [3. 3. 2017].

20 Tamtéž. Podle zpráv z národních výborů k 1. 7. 1951 byl u KNV Jihlava podíl 92% nových spolků a 8% starých, zatímco u KNV Brno (bývalé zemské město) bylo spolků nového typu cca 75%.

21 K analýze zákona č. 68/1951Sb. podrobněji Laštovka, M.: Pražské spolky, s. XVII.

22 Srov. „Nyní provádíme zapojení Spolku vzájemně se podporujících dělníků n. p. Drátovny a šroubárny v Jihlavě do ROH na závodě, avšak dle získaných zkušeností nehdlá se spolek ochotně zapojit do ROH ...“. SOKA Jihlava, fond Jednotný národní výbor Jihlava, karton 15, zápis rady JNV v Jihlavě 29. 8. 1952, zpráva pro radu JNV Jihlava konanou 29. 8. 1952.

23 Tamtéž. Celková statistická bilance není ve zprávě uvedena.

Ochotnické divadelní spolky v okrese (např. Cejle, Dolní Cerekev, Zhoř aj.)	ČSM nebo ROH
Čs. družina válečných poškozců (místní skupina zlikvidována 22. 4. 1952)	Svaz československých invalidů – Okresní organizace v Jihlavě (založen 27. 7. 1952)

Počet spolků byl tak postupně revidován, a jestliže se například v okrese Žďár nad Sázavou v srpnu 1952 uvádělo 78 činných spolků, 54 z nich bylo za další rok včleněno do různých dobrovolných organizací, čímž zanikly, byly vymazány ze spolkového katastru a ke dni 4. září 1953 zůstalo ve spolkovém katastru zapsáno pouze 24 spolků (srov. tabulka 2). Ve zprávě pro radu žďárského ONV konanou 4. září 1953 se dále uvádí: „Nyní bude znovu přikročeno k revisi těchto spolků, zda jejich existence pomáhá při výstavbě socialismu. V případě, že bude shledán opačný směr, bude přikročeno k přesvědčení trvajících spolků, aby se zapojil do některých stávajících dobrovolných organizací, případně přikročeno k likvidaci spolku.“²⁴

TABULKA 2: Úředně evidované spolky (počet) v okrese Žďár nad Sázavou ke dni 4. září 1953

Název spolku	Evidovaný počet
spolek včelařský	4
spolek chovatelů drobného hospodářského zvířectva	3
spolek zahrádkářů	1
spolek Jednota pro zabezpečení historických památek	1
spolek musejní	1
spolek pro okrašlování a ochranu domů	1
okresní spolek myslivecký	1
místní odbor spolku „Krematorium“	3
spolek rybářský	3
spolek „Ludmila“, farní odbor Charity	6

Pozornost okresních orgánů Národní fronty cílila zejména na nekomunistické strany a právě na masové či ideově preferované dobrovolné organizace. Během roku 1952 byly rozpuštěny původně zákonem č. 68/1951Sb. potvrzené Čs. svaz žen, Čs. obec sokolská a JSČZ. Organizační změnou prošly také hasičské spolky (nejprve reorganizovány hasičské sbory na místní jednoty Československého svazu hasičstva) a zákon č. 35/1953 Sb. o státním požárním dozoru a požární ochraně zavedl nové označení „Československý svaz požární ochrany“ (ČSPO). V roce 1951 se přeměnil Svaz bojovníků za svobodu na Svaz protifašistických bojovníků a zákonem č. 92/1951Sb. o branné výchově byl ustaven Svazarm. Místní skupiny Družiny čs. válečných poškozců přešly do svazu čl. invalidů, místní odbory městského spol-

²⁴ SOKA Žďár nad Sázavou, fond ONV Žďár nad Sázavou, zápisy rady ONV, inv. č. 20, kart. 7, zpráva pro radu ONV ze dne 4. 9. 1953, fol. 348.

ku Krematorium v roce 1955 změnilo název na Spolek přátel žehu. Sokolské jednoty byly po rozpuštění ČOS zahrnuty do reorganizace tělovýchovy a sportu završené zákonem č. 68/1956Sb. o organizaci tělesné výchovy, platným až do roku 1990.²⁵ V roce 1957 byly jako svazy unifikovány spolky zahrádkářů a ovocnářů, chovatelů, rybářů, včelařů²⁶ a v roce 1961 Československá myslivecká jednota byla přejmenována na Československý myslivecký svaz.

Postavení společenských organizací zakotvila socialistická ústava (č. 100/1960 Sb.) z roku 1960 v článku 5: „K rozvíjení společné činnosti, k všestranné a aktivní účasti na životě společnosti a státu a k uskutečňování svých práv sdružují se pracující v dobrovolné společenské organizace, jimiž jsou zejména Revoluční odborové hnutí, organizace družstevní, organizace mládeže, organizace kulturní, tělovýchovné a jiné; na společenské organizace postupně přecházejí některé úkoly státních orgánů.“ Právě ústava z roku 1960 navíc zastřešila společenské organizace pod Národní frontu legislativně, když v čl. 6 „Národní fronta Čechů a Slováků, v níž jsou sdruženy společenské organizace, je politickým výrazem svazku pracujících měst a venkova, vedeného Komunistickou stranou Československa“ fakticky podměnila jejich existenci členstvím v Národní frontě.

Hlavní masové organizace NF a jejich reálné fungování na příkladech z regionů

Nejmasovější a komunistickou stranou kontrolovanou zájmovou organizací již před únorem 1948 bylo ROH, jemuž předcházela poválečná Ústřední rada odborů (ÚRO) působící i po uzákonění ROH, které v okresech mezi složkami NF zastupovala Okresní odborová rada (OOR). Vzhledem ke svému politickému propojení s KSČ se tak OOR potýkala spíše s nedostatky formálně technického rázu (vybavení sekretariátu, dostatek funkcionářů apod.).

Nejbližší zájmovou složkou pro zemědělce zůstával Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ), ustavený v roce 1945 a uzákoněný v roce 1947. Náplň jeho činnosti po roce 1948 směřovala k podpoře a agitaci vstupu do JZD či organizování společných zemědělských prací, což tuto složku NF stále více formalizovalo. JSČZ byl také jedinou z masových organizací, kde si udržovala vliv ČSL, ale po roce 1948 komunisté s výjimkami²⁷ získali převahu rovněž zde. Pod hlavičkou JSČZ začaly také od roku 1950 (1951) vycházet tzv. okresní vesnické noviny, jež se

25 Zákon č. 68 ze dne 9. května 1990, kterým se zrušuje zákon č. 68/1956 Sb. o organizaci tělesné výchovy a kterým se upravují některé další vztahy týkající se dobrovolných tělovýchovných organizací

26 Starší celostátní spolky přetvořeny na Československý svaz zahrádkářů a ovocnářů, Československý svaz chovatelů drobného hospodářského zvířectva, Československý svaz rybářů a Československý svaz včelařů. U Československého svazu rybářů (ČRS) došlo v roce 1961 ke změně názvu na Československý rybářský svaz (ČRS), neboť od roku 1960 se zkratka shodovala se zkratkou názvu státu.

27 Z průzkumu o stavu společenských organizací NF z obcí v roce 1949 v bystřickém okrese vyplývá, že pouze ve 13 obcích neměla KSČ většinu ve vedení JSČZ. SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 111, kart. 8, Průzkum o stavu společenských organizací NF z obcí v roce 1949.

během 50. let proměnily z původně nepravidelných sezónních novin na pozdější okresní týdeníky. V době svého vzniku s výjimkami apolitických článků k čistě zemědělské problematice však mohly představovat jen stěží tiskové médium autonomní zájmové organizace, kterou JSČZ reálně nebyl. Čtenářovu pozornost orientovaly na podporu kolektivizace i na glorifikaci zkušeností ze SSSR. V neposlední řadě přinášely protikulackou rétoriku stavějící zkušené hospodáře a autority vesnice na pranýř společnosti.

Již při uzákonění svazu bylo pamatováno na ženské hnutí při JSČZ a zákon č. 145/1947 Sb. v §5 vymezil vedle dalších i okresní odbory žen složené z místních důvěrníc žen. Při místních sdruženích JSČZ pak vznikaly tzv. odbory zemědělských žen (OZŽ). Z pramenů ale prosvítá rozpor mezi konkrétní náplní činnosti OZŽ (např. družstevní prádelny, kurzy pečení, konzervování masa, šití, zavařování, zřizování zemědělských útulků pro děti) a očekávaným politicko-ideovým významem, neboť poučovací frazeologie popularizovala nový typ ženy, již se teprve nástupem společenského řádu po roce 1948 mělo dostat úcty a ocenění práce.

Otázka další existence JSČZ vyvstala během první etapy kolektivizace (1949–1953) a ústřední výbor JSČZ se usnesl na dobrovolném rozpuštění svazu 14. března 1952 mj. z důvodu, že další trvání: „...by znamenalo tříštění našich sil a nepřispívalo by to k dalšímu rozvoji našeho zemědělství.“²⁸ Zájmová organizace zemědělců se ve skutečnosti likvidovala na základě přísně tajného rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ z 18. 2. 1952, do jehož textu byla vložena mj. formulace, že „tam, kde není JZD nebo je v menšině, stává se často JSČZ útočištěm nepřátel JZD a vesnických bohatců“.²⁹ Zajímavým pramenem, přibližujícím tuto atmosféru mezi zemědělci a skutečnou aktivitu místních JSČZ (např. zapojení do rozpisů dodávek, podpora vládní politiky) jsou zprávy z besed na obcích, kam zajížděli okresní funkcionáři svazu (srov. zprávy z Hodonínska, ze Starého Poddvorova: „Diskuze byla zaměřena na zásobovací situaci a HTÚP. Občané oplakávali kulaka Tréška z Prušánek, kterému byl odebrán traktor a též část pozemků. Tréška byl předákem agrární strany ... po celou dobu první republiky vykořisťoval a za pakatel kupoval pozemky od malých a středních zemědělců“³⁰ a z Prušánek: „na schůzi dostavilo se jen 12 soukromě hospodařících zemědělců a 1 družstevník. ... Když bylo nanášeno vládní usnesení o jarních pracích a zvýšení živočiš. výroby, tito zemědělci říkali, že nemají stájový prostor... Celá diskuse těchto kulaků byla zaměřena na odebrání dobytka, ... a že doposud jim nebyly vydány šatenky).“³¹ Skutečnost, že navzdory politickému ovládnutí JSČZ po únoru 1948 svaz zůstal přece jen bližším nositelem zájmů na vesnici, prosvítá i z konečné zprávy o ukon-

28 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 120. Činnost spol. org. NF: JSČZ, fol. 92.

29 K tomu blíže: Jech, Karel: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy. Praha 2008, s. 148–149.

30 SOKA Hodonín, fond JSČZ Hodonín, inv. č. 22, kart. 15, složka zprávy, zpráva z 10. 1. 1952, fol. 100.

31 Tamtéž, hlášení pro krajský sekretariát JSČZ Gottwaldov z 13. 3. 1952, fol. 135.

čení činnosti JSČZ v Brněnském kraji: „...nebylo ze strany mužů vzneseno podstatných námitek proti rozchodu JSČZ, až na některé výjimky, na příkl. v okrese Boskovice, obec Chlum, kde místní zemědělci si stěžovali, že jim byla vzata poslední možnost pracovat v zemědělské organizaci. ... Podstatnějších námitek bylo vzneseno právě z odboru zemědělských žen, které namítaly, že se o ně nyní nikdo nebude starat a že nebudou mít možnost organisovaně pracovat...“³² Hodnocení JSČZ ve frazeologii okresních výborů o tom, že svaz splnil svoji dějinnou úlohu, je tak do jisté míry nadnesené. Nejprve nezískal potřebnou sílu zájmové organizace a po roce 1948 se jeho okresní sdružení odpovědná nejen ústředí, ale také KSČ a okresním akčním výborům NF, stala nástrojem podpory kolektivizace.

Předúnorový Svaz české mládeže (SČM), do kterého se měla začlenit všechna mládež, nenaplnil roli apolitické organizace, ale teprve až poúnorový vývoj umožnil komunistické straně ustavit 23.–24. dubna 1949 jednotnou mládežnickou organizaci pod názvem Československý svaz mládeže (ČSM). Pro děti vznikla Pionýrská organizace (PO). ČSM prosazoval utvářející se kulturní politiku KSČ a jeho organizační struktura byla budována od krajské až po místní úroveň. Okresní výbory ale narážely na těžkosti výstavby místních organizací i pasivitu vlastní činnosti svazu. Rovněž zapojování bývalých členů katolické mládeže či národních socialistů bylo komplikované³³ a podobně se nedařila aktivizace členů Sokola za účelem funkční spolupráce na úrovni ČSM – Sokol. Práce ČSM se v tomto ohledu stávala podnětem kritiky ze strany okresních výborů Národní fronty i KSČ, jež často řešila i liknavě fungující strukturu okresního řízení svazu (srov. tabulka 3).

Skupiny ČSM měly napomáhat socialistické přeměně venkova a vychovávat mládež v idejích socialismu. Podíl SČM (ČSM) na realizaci jedné z klíčových tezí lidové demokracie v kultuře, její tzv. demokratizaci³⁴ se odehrával organizováním přehlídek kulturních souborů mládeže – Soutěže tvořivosti mládeže či soutěží Fučíkův odznak.

32 MZA Brno, fond G 108 JSČZ Brno, kart. 357, likvidace JSČZ, konečná zpráva z 26. 5. 1952, fol. 121.

33 Srov. z jednání žďárského OAV NF v únoru 1949: „S. Velín [tajemník OAV NF] dále nanáší otázky týkající se nezařazení bývalé katolické mládeže do SČM. Apeluje na br. Macha [okresní tajemník ČSL], aby při besedách s bývalými příslušníky ČSL toto prodiskutoval, aby tito do SČM vstoupili.“ SOka Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 3, kart. 1, zápisy předsednictva OAVNF Město Žďár 1949, OAVNF 17. 2. 1949.

34 K poúnorové úloze SČM: Knapík, J.: Únor a kultura, s. 162–165.

Tabulka 3: (Ne)fungování organizační struktury ČSM pohledem OV KSČ a OV NF

Okres	Hodnocení
Ledeč nad Sázavou (kraj Jihlavský) rok 1956	„Práce ČSM je nedostatečná. Okresní výbor ČSM se schází nepravidelně a někteří členové se na zasedání vůbec nedostavují. ... Dá se říci, že špatná práce vyplývá již od samého aparátu, který špatně organizace řídí...OV ČSM nehledá pomoc u jiných složek“ ⁴¹
Velká Bíteš (kraj Brněnský) rok 1957	„...na závalu celé práce na sekretariátě OV ČSM je to, že se často mění aparát OV ČSM, a trvá delší dobu, než tento pracovník pozná práci na sekretariátě. ...pracovníci OV ČSM nemají vyjasněn vzájemný poměr mezi sebou...“ ⁴²

1 SOKA Havlíčkův Brod, fond OV KSČ Ledeč nad Sázavou, kart. 11, zápisy byra, BOV KSČ 11. 6. 1956.

2 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Velká Bíteš, inv. č. 1, kart. 1, POV NF 26. 7. 1957.

Protežovanou pouňorovou organizací byl Svaz československo-sovětského přátelství (SČSP) ustavený 22. února 1948. Navázal na činnost předválečné Společnosti pro kulturní a hospodářské styky s SSSR a Svazu přátel SSSR, obnovených po válce.³⁵ Členství v SČSP bylo brzy chápáno jako důkaz vlasteneckého postoje, a proto i ostatní složky NF agitovaly za členství ve svazu a organizovaly účast na vrcholné akci roku, jíž byl Měsíc čs.-sovětského přátelství. V okrese svaz řídil okresní výbor a sekretariát a v obcích se zakládaly tzv. místní odbočky.

Cílem SČSP byla všestranná popularizace SSSR a glorifikace jeho „budovatelských“ úspěchů,³⁶ čímž svaz záměrně vytvářel obraz SSSR jako nejpokrokovější země a sovětského člověka představoval jako typ hrdiny a vzor morálních a pracovních kvalit.³⁷ A konečně SČSP jako určitá „převodová páka“³⁸ režimu v kulturní a osvětové politice přispíval k podpoře zcela aktuální politiky KSČ. Praxe ovšem tak ideální nebyla. Kupř. ve zprávě pro KAV NF Jihlava se za žďárský okres uvádí, že SČSP do roku 1951 téměř nevyvíjel činnost, při přeregistraci 450 osob odmítlo členství s výmluvou, že nechťejí být veřejně činní, bojí se funkcí a hovoří i stylem „já zaplatím těch 20 nebo 30 Kčs, ale nikam mě nezapisujte“³⁹ Předsednictvo OV KSČ v Rosicích zase v prosinci 1952 ostře kritizovalo neschopnost OAV NF a OV SČSP při organizaci měsíce čs. -sovětského přátelství,⁴⁰ v otázce promítání sověť-

35 Podle spolkových katastrů byly některé odbočky budoucího SČSP utvořeny již v letech 1946 a 1947 a při poválečné euforii z osvobození lze předpokládat právě podobnou motivaci jejich vzniku.

36 Popularizace sovětské kultury a vědy se odehrávala formou pozdravných štafet v akci měsíce československo sovětského přátelství, přednáškami o kolektivizačních formách hospodaření v SSSR a nových objevech v zemědělství, výstavami ideově podmíněné literatury (kupř. čtenářské besedy o knihách Timur a jeho parta, Žatva), propagací sovětského filmu, či zakládáním kroužků ruštiny a pořádáním lidových kurzů ruštiny (LKR).

37 K otázce náplně činnosti a kulturního poslání SČSP: Knapík, J.: Únor a kultura, s. 166–169.

38 Tj. poslušně vykonávající stranické směrnice. Knapík, J.: Únor a kultura, s. 137 a 167.

39 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 34, kart. 9, Zhodnocení akcí pořádaných NF 1950–1959, č. j. 328-51/AV z 23. 11. 1951. POV KSČ 23. 12. 1952.

40 SOKA Brno-venkov, fond OV KSČ Rosice, inv. č. 25, kart. 6, POV KSČ 23. 12. 1952, „probíhal na

ských filmů přijalo usnesení ukládající městskému výboru KSČ v Rosicích analýzu příčin nízké účasti a okresní výbor SČSP měl zase zajistit, aby místní odbočky svazu převzaly patronát nad sovětskými filmy.

Významnou organizací měl být i Československý svaz žen (ČSŽ), jež vznikl počátkem dubna 1950 sloučením Rady žen (RŽ)⁴¹ a Zvazu slovenských žen. Ale ani personálně očištěný ČSŽ se nestal definitivní a to jeho rozhodovací kompetence byly značně omezené (srov. slova Rudolfa Slánského: „Československý svaz žen nemůže určovat linii strany, ale naopak“).⁴² Organizační fungování poúnorové RŽ i její nástupnické organizace ČSŽ se však lokálně nejednou potýkalo s problémy a ze strany okresních výborů NF či KSČ zaznívala kritika na špatnou práci řady funkcionářek okresního vedení i nečinnosti místních odboček. Tak např. OAV NF v Blansku v prosinci 1949 řešil situaci v Radě žen, jejíž okresní vedení bylo prakticky v rozkladu, předsednictvo OV KSČ v Chotěboři v únoru 1951 kritizovalo neschopnost připravit kvalitní průběh okresní konference ČSŽ i skutečnost, že ČSŽ dosud nemá tajemnici.⁴³ Specifický fenomén ženského hnutí v prostředí zemědělského venkova představoval odbor zemědělských žen při JSČZ, i když v poúnorovém vývoji byla zájmová činnost namnoze stírána frazeologií a personálními změnami. Organizační výstavba nových nebo transformovaných masových organizací se ve smyslu aktivizace členstva mohla stávat kontraproduktivní, jak ukazuje příklad z Blanenska.⁴⁴

V roce 1952 navázal na zaniklý ČSŽ⁴⁵ nově ustavený Výbor československých žen (VČŽ) se sídlem v Praze, ale bez možnosti individuálního členství a měl se uplatnit především v zastupování žen na mezinárodním poli. Faktická likvidace organizace žen byla v okresech zkreslována frázemi o tzv. reorganizaci, neboť pro konkrétní práci s ženami byly zřízeny výbory žen (VŽ) jako pomocné orgány místních národních výborů. Také jejich složení mělo podléhat důsledné politické kontrole.⁴⁶ Činnost VŽ se zaměřila na kolektivizační úsilí a budování obce (dětské útulky, péče o vzhled obce).

našem okrese živelně bez řízení“.

41 Původní název zněl Rada československých žen. K poúnorové proměně názvu z RČŽ vypuštěním československých na RŽ podrobněji: Nečasová, D.: „Buduj vlast, s. 136–137.

42 Nečasová, D.: „Buduj vlast, s. 224.

43 SOKA Blansko, fond OV NF Blansko, inv. č. 8, kart. 3, zpráva o činnosti OAV NF ze dne 8. 12. 1949 a SOKA Havlíčkův Brod, fond OV KSČ Chotěboř, inv. č. 20, kart. 4, předsednictvo OV KSČ 19. 2. 1951.

44 SOKA Blansko, fond OV KSČ Blansko, inv. č. 65, kart. 32, předsednictvo OV KSČ 30. 10. 1951, zpráva o práci ČSŽ okresu Blansko.: „V Holštejně je ČSŽ i JSČŽ, a tak ženy neví, kam vlastně patří, ani jim není znám rozdíl těchto dvou složek.“

45 ČSŽ byl po tajných stranických přípravách oficiálně rozpuštěn na celostátní konferenci 20. dubna 1952.

46 Srov. z Hodonínska: „Od 19. 5. do 24. 5. projednají místní AV-NF kandidátku spolu s MO-KSČ a od 9. června do 30. června budou probíhat veřejné schůze na kterých budou tyto výbory voleny. Je nutno, aby všichni zástupci všech složek projednali otázku navržených žen tak, jak mravně, tak i politicky skýtali dobrou záruku práce.“ SOKA Hodonín, fond OV NF Hodonín, inv. č. 20, kart. 2, předsednictvo OAVNF 15. 5. 1952.

Československý Červený kříž (ČsČK) po osvobození navázal na prvorepublikovou tradici (založen 1919), ale po únoru 1948 ztratil nezávislost a nové postavení upravil zákon č. 68/1951Sb. o dobrovolných organizacích a posléze zákon č. 60 ze 30. 10. 1952 o Československém červeném kříži a o užívání jeho znaku, odznaku a názvu červeného kříže, při jehož projednávání ministr zdravotnictví Josef Plojhar (ČSL) mj. zpochybnil i dosavadní vývoj.⁴⁷ Původní okresní spolky⁴⁸ Československého červeného kříže se počátkem 50. let proměnily na okresní výbory ČsČK a utvářela se síť místních skupin, popřípadě středisek ČsČK na venkově. Změnilo se též označení původních samaritánů na dobrovolné pracovníky a sester na dobrovolné ošetrovatelky. Nové pojetí spolku k masové organizaci bylo utvářeno již v mezidobí 1949–1951, kdy byl ČsČK zapojen do plnění první pětiletky a kupř. masový nábor nových členů byl podmíněn již kádrovým výběrem: „...aby přijetí nových členů schvaloval výbor okresního spolku, aby do kurzů pro samaritány, mládež a dobrovolné sestry se dostali lidé s kladným poměrem k lidově demokratickému zřízení v našem státě...“⁴⁹

Hlavním agitačním úsilím se stalo získávání odznaku PZO (Příprava ke zdravotní obraně), s pronikáním ČsČK do škol i odznaku BPZO (buď připraven ke zdravotní obraně) a sledovalo se zapojení skupin ČsČK do Měsíce československo-sovětského přátelství. V prostředí venkova měl ČsČK prostřednictvím místních skupin, svých středisek nebo přímých členů napomáhat v zemědělské výrobě brigádnickou výpomocí a zajištěním první pomoci.⁵⁰

Poúnorovou transformací prošly organizace tělovýchovného charakteru a Ústřední akční výbor NF rozhodl 20. března 1948 o sjednocení tělovýchovy, z taktických důvodů pod Sokol. Úsilí okresních akčních výborů posléze směřovalo k začlenění Orla a odborů lidové a národně socialistické mládeže, organizovaných při svých stranách, do Sokola a SČM. O to obtížněji však bylo realizováno v tradičních

47 <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/067schuz/s067008.htm> [3. 3. 2017]. Srov. z usnesení OV ČsČK Bystřice nad Pernštejnem k I. celostátnímu sjezdu ČsČK: „...je třeba úplně se vypořádat se starým dědictvím, spolkařským pojetím ČsČK, jaké měl v buržoasní republice.“; SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 120. Činnost spol. org. NF: ČsČK, fol. 170.

48 Podle §3 Stanov okresních spolků ČsČK vydaných v roce 1949 se spolek mohl utvořit se souhlasem ústředního výkonného výboru ČsČK, přihlásí-li se v okrese alespoň 500 členů a místní a závodní skupinu bylo možno vytvořit při počtu alespoň 50 členů (§8). SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV ČsČK Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 14. Stanovy okresních spolků ČsČK 1949, fol. 1.

49 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 120. Činnost spol. org. NF: ČsČK, fol. 187. Jednatelská zpráva okresního spolku ČsČK v Bystřici n. P. za rok 1950. Srov. hodnocení ČsČK v okrese Blansko: „Výroční schůze byla velmi pěkná. Referát br. Votavy byl velmi dobrý, ale čistě po stránce odborné. Chyběla dnešní náplň a ideové poslání. ... S. ... namítá, že je málo dbáno dělnického zastoupení. Ale dělničtí funkcionáři jsou přetížení. Ve výboru má zastoupení OAV-NF a tím bude dbáno na správnou linku.“ SOKA Blansko, fond OV NF Blansko, inv. č. 9, kart. 3, PO AV NF 8. 3. 1950.

50 Kupř. ve zprávě o činnosti bystřického ČsČK za první tři čtvrtletí roku 1954 se mj. uvádí, že ve zních vybavil ČsČK obce lékárníčkou a tam, kde nebyl zdravotník, byly vypracovány směrnice pro poskytnutí první pomoci. SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 46. Činnost spol. org. NF – OV ČsČK, fol. 37.

religiózních okresech na Moravě, jako například na Hodonínsku (vítězem voleb 1946 ČSL), kde se v zápise OAV NF z poúnorových snah o k zapojení katolické tělovýchovné organizace Orel z Hodonínska uvádí: „Zastavením tělovýchovné činnosti Orlu projevuje se v některých obcích ... náramně hromadný vstup bývalých mladých příslušníků Orla do hasičských odboček. Jejich cílem nebude zde sloužit účelům hasičstva. Spatřuje se v tom bojkot rozhodnutí vlády a demonstrativní odpor k jednotné tělovýchově. Opět zakořeněná lidovecká stráničnost části slováckého venkova může také mítí účel jiný, protinárodní, skrytý za hasičstvem.“⁵¹ Do Sokola byly dále začleněny sportovní a turistické kluby⁵².

Souběžně se sjednocením tělovýchovy probíhala očista Sokola, kterou lze rozdělit do dvou etap, jejichž předělem byl červený XI. slet. Po vzniku akčního výboru při ČOS byly zakládány AV v župách i jednotách,⁵³ ale neukázaly se jako zásadní převodová páka politické kontroly a v polovině května roku 1948 byla dokonce ukončena jejich činnost.⁵⁴ ÚAV NF ale současně uložil zřízení nových orgánů při ÚAV NF a při ostatních AV NF s názvem „komise pro otázky sokolské“⁵⁵ (též sokolské (očistné) komise), což mu umožnilo přímější kontrolu. Pokyny k zásadní očiště se dostavily po XI. všesokolském sletu, kdy navíc komise pro sokolské otázky nebyly při všech AV NF ustaveny. Oběžník ÚAVNF č. 27 řady A ze dne 7. srpna 1948 zase rozváděl postup vyšetřování osob nově zřizovanými tzv. subkomisemi sokolských komisí. Další urgence⁵⁶ vyzývaly k urychlenému dokončení očisty Sokola po pohřbu bývalého prezidenta Beneše. Na místních úrovních sice nejednou došli členové komisí k závěru, že není důvod k vylučování a nesoulad s politikou ÚAVNF se dostavil v létě 1948 i na úrovni žup, ale oslabené předsednictvo ČOS činovníky odbojných žup odvolalo.⁵⁷

Od roku 1949 byla župní správa nahrazena okresními a krajskými výbory Sokola (OVS, KVS). Zákon č. 187/1949Sb. o státní péči o tělesnou výchovu a sport ze 14. července 1949 uznal Československou obec sokolskou jako jednotnou lidovou tělovýchovnou a sportovní organizaci provádějící tělesnou výchovu a sport. Zavedla se soutěž o Tyršův odznak zdatnosti (TOZ) a dokonce měly pokračovat slety: „... XII. všesokolský slet na konci naší první pětiletky bude jásavou manifestací nejen Tyršovy sokolské myšlenky, uskutečněné a provedené naprostou jednotou tělo-

51 SOKA Hodonín, fond OV NF Hodonín, inv. č. 18, kart. 2, OAV NF č. 5, 4. 5. 1948, s. 2–3.

52 Tak např. v Bystřici n. P., v Olešnici a v Nedvědicích. se odbor Klubu českých turistů na přelomu let 1948 a 1949 začlenil do sokolských jednot. SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 120. Činnost spol. org. NF, ČSTV, fol. 14, 21–22, 25.

53 K otázce vzniku AV v Sokole Waldauf, J.: Sokol, 1. díl., s. 201.; též: Urbánek, M.: Kapitoly, s. 97.

54 Podnět ke zrušení akčních výborů v Sokole vzešel podle paměti tehdejší náčelnice Marie Provazníkové právě od ní. Waldauf, J.: Sokol, 1. díl., s. 226.

55 K otázce sporu o existenci AV v Sokole podrobněji Waldauf, J.: Sokol, 1. díl., s. 224–226.

56 Oběžník č. 33 řada A ze dne 18. 9. 1948 ÚAV NF sekretariátům KAV a OAV NF.

57 Jednalo se o župy Moravskoslezskou, Válašskou, Jana Žižky, Plzeňskou a Středomoravskou. Uhlíř, J. B. – Waic, M.: Sokol proti totalitě, s. 142.

výchovy z podnětu Klementa Gottwalda.⁵⁸ Uspořádání II. celostátní konference 29. června 1950,⁵⁹ III. celostátní konference 20.– 22. října 1950 i IX. sjezdu ČOS (předchozí v roce 1947) v červnu 1951 pak probíhalo v očekávání završení pouňorové transformace Sokola, ale již další rok se osud nejmasovějšího tradičního spolku naplnil.

Tabulka 4: Z hodnocení činnosti Sokola v okresech posledním roce existence ČOS (1952)

Okres	Hodnocení
Třebíč (Kraj Jihlavský), předsednictvo OV KSČ 10. 3. 1952	„Členstvo ... bude během měsíce března seznámeno s prací Sokola za prvé republiky /ved. funkcionářů/, která byla zaměřena proti dělnické třídě. ... Bude pokračováno v náboru členů do Sokola, hlavně z řad ČSM. Všechny jednoty budou vyzvány, aby v prostředí, ve kterém se schází, ve kterém cvičí, bylo svou výzdobou, obrazy apod., přizpůsobeno revoluční době – budování socialismu.“ ⁶¹
Karviná (kraj Ostravský), předsednictvo OAV NF 22. 5. 1952	„... je nutné, aby se Sokol zabýval také celostátními akcemi a nejenom tělovýchovou, protože se často vyskytují případy, že se členové Sokola nezúčastňují různých mírových akcí v obcích. ... Spolupráce s ČSM byla velmi slabá ... Je velmi nutné se zabývat zástupci Sokola ve Svazarmu, obě tyto složky mají být v úzké spolupráci. Hodnocením, které provedl OAV-NF je nutné aby se zabývalo předsednictvo OV Sokola ...“ ⁶² (z diskuze k hodnocení práce Sokola)
Chotěboř (kraj Pardubický), předsednictvo OAVNF 1. 8. 1952	„Po stránce tělovýchovné je zde stále vzestupná tendence. ... Spolupráce s ČSM v okresním měřítku není ... usnesení která vedla k úzké spolupráci zůstala jen na papíře. Spolupráce s OOR je patrna jež ze zakládání nových závodních jednot. Spolupráce se Svazarmem je dobrá...“ ⁶³

1 SOKA Třebíč, fond OV KSČ Třebíč, kart. 11, POV KSČ 10. 3. 1952 – usnesení k Sokolu.

2 SOKA Karviná, fond OV NF Karviná 1948–1959, kart. 6, POAV NF 22. 5. 1952.

3 SOKA Havlíčkův Brod, fond OV NF Chotěboř, zápisy 1952–1953, inv. č. 5, kart. 1, POAV NF 1. 8. 1952.

Do pouňorové etapy existence Sokola spadá také snaha o usměrnění sokolské česko-polské spolupráce v Ostravském kraji. Vedle tradičních pozic českého Sokola zde působily i početné polské sokolské jednoty, jejichž vrcholný orgán Polská rada Sokola (PRS) byla založena v roce 1948 a podléhala přímo ČOS. Po reorganizačních změnách byla PRS zařazena jako 12. okres sokolského kraje Jana Čapka v Ostravě.⁶⁰ Pouňorová spolupráce mezi českým Sokolem a polským Sokólem však nebyla uspokojivá a počátkem roku 1952 situace dospěla ke zrušení Polské rady Sokola, začleněné

58 <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/034schuz/s034002.htm> [29. 1. 2012].

59 Program byl v roce 1950 publikován: 2. celostátní konference Sokola v Praze 29. 6. 1950: vytvořime ze Sokola velkou dobrovolnou organisaci tělovýchovy a sportu, přitažlivou zejména pro mládež. Praha, ČOS 1950, 21 s.

60 Jméno Jana Čapka, posledního náčelníka župy Moravskoslezské před I. světovou válkou, který padl na italské frontě, přijala v roce 1925 župa Těšínská, jež se ustavila v roce 1921 oddělením od župy Moravskoslezské. Viz <http://www.zupabeskydska.eu/historie> [11. 1. 2012]. Po reorganizaci od roku 1949 se jméno Jana Čapka dostalo do názvu celého sokolského kraje.

do okresních orgánů Sokola. V okrese Karviná proběhla 27. 4. 1952 první společná okresní konference Sokola Čechů a Poláků, na níž zástupce KVS zhodnotil sloučení PRS s OVS: „Spojení Čechů a Poláků v jedné soudružské a bratrské organizaci tělovýchovy musí mít výsledky také v budování socialismu. Sloučení přispěje, odvrhneme-li na obou stranách buržoasní nacionalismus a budeme-li se řídit zásadami proletářského internacionalismu, ke sblížení obou bratrských národů, t. j. obou bratrských částí obyvatelstva našeho Těšínska“⁶¹ V situační zprávě pro KAV-NF z 20. 5. 1952 se též uvádí: „Do nového OV-Sokola byli zvoleni funkcionáři jak třídně tak i politicky uvědomělí, příslušníci Sokola české i polské národnosti, kteří mají dobrý vztah k tělovýchově...“⁶²

Usnesení strany a vlády z 10. 11. 1952 a z 2. 12. 1952 zavedlo novou organizační strukturu tělesné výchovy a sportu podle tzv. pracovních úseků do tzv. dobrovolných sportovních organizací (DSO), z nichž devět bylo svěřeno Ústřední radě odborů (ÚRO),⁶³ Ministerstvu pracovních sil a ředitelům oblastních správ státních pracovních záloh bylo uloženo vybudování DSO Pracovní zálohy, DSO Sokol byl pověřen prováděním tělesné výchovy a sportu pracujících na venkově a v případě neexistence odborářské jednoty v menších městech a pro zaměstnance bezpečnostních sil (příslušníci Sboru národní bezpečnosti a Pohraniční stráže) vznikla DSO Rudá hvězda. Dobrovolná tělesná výchova a sport měly být organizovány rovněž v armádě a ve spolupráci s ČSM a PO na školách.

Zákon č. 71/1952 Sb. z 12. prosince 1952 o organizaci tělesné výchovy a sportu zřídil vrcholným orgánem tělovýchovného hnutí a sportu Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport a výbory pro tělesnou výchovu a sport při KNV a ONV. I když existenci sokolských organizací na venkově zákon připouštěl, byla zrušena Československá obec sokolská jako autonomní organizace a sokolské jednoty fungovaly pod hlavičkou tzv. dobrovolné sportovní organizace Sokol (DSO Sokol).⁶⁴ Ta měla své okresní výbory, ale koordinaci tělovýchovy a sportu v okrese prováděl právě Okresní výbor pro tělesnou výchovu a sport (OV TVS) při ONV. Aktivizace tělovýchovy nastala s první Spartakiádou v roce 1955, ale tělovýchovné jednoty musely vykazovat

61 SOKA Karviná, fond OV NF Karviná 1948–1959, inv. č. 50, kart. 25, TJ Sokol 1948–1956, okresní konference, zápis I. společné okresní konf. Sokola Čechů a Poláků v Karviné, referát zástupce KVS.

62 Tamtéž, korespondence okresního výboru Sokola, Situační zpráva o činnosti OV Sokola ze dne 20. 5. 1952.

63 Devět DSO mělo být vytvořeno do 28. února 1953 při odborových svazech pod názvy: *Baník* (pro zaměstnance v hornictví a hutnictví), *Spartak* (v těžkém a všeobecném strojírenství), *Tatran* (v lesnictví, dřevoprůmyslu, papírenském a stavebním průmyslu), *Jiskra* (v textilním, kožedělném, chemickém, sklářském a keramickém průmyslu), *Dynamo* (v dopravě, energetice, spojích, státních stanicích a STS), *Slavoj* (v potravinářském průmyslu, místním hospodářství, státním obchodu a výkupu), *Slovan* (veřejné správy a justice, zdravotní a sociální služby, kulturní služby, v tiskárenském a knihařském průmyslu, peněžnictví a pojišťovnictví), *Lokomotiva* (pro zaměstnance železnic) a *Slavia* (pro zaměstnance a studenty vysokých škol a vědeckých ústavů školství). Usnesení strany a vlády o opatřeních k rozvoji tělesné výchovy a sportu ze dne 10. listopadu a 2. prosince 1952.

64 Od roku 1956 TSO (tělovýchovná sportovní organizace) Sokol.

vat též závazky budovatelské (pomoc při výstavbě JZD, žňové brigády), zapojení do prvomájových oslav či Měsíce čs. -sovětského přátelství aj. Ideová frazeologie zaštiťovala také masové plnění TOZ (Tyršova odznaku zdatnosti) a od roku 1952 nově odznaku PPOV (Připraven k práci a k obraně vlasti). DSO Sokol měla jen omezenou působnost a namnoze byla s oficiálními složkami NF provázána též personálně.⁶⁵

Ani reorganizace tělovýchovy a sportu v roce 1952 neměla dlouhodobého trvání a k úplnému sjednocení tělovýchovy došlo zákonem č. 68/1956 z 20. prosince 1956 o organizaci tělesné výchovy, jenž vstoupil v platnost od 1. ledna 1957 a svěřil řízení tělovýchovy a sportu jediné dobrovolné tělovýchovné organizaci. Reorganizace proběhla pochopitelně i na úrovni okresů a např. předsednictvo OV NF ve Žďáru nad Sázavou přijalo na schůzi 19. února 1957 usnesení: „ukládá Jednotné dobrovolné tělovýchovné organizaci více se zapojovat do zajišťování společných úkolů Národní fronty.“⁶⁶ Celonárodní zastřešující tělovýchovnou organizací se stal v březnu 1957 ustavený Československý svaz tělesné výchovy (ČSTV) s krajskými a také okresními výbory ČSTV jako jedné ze složek předsednictva OV NF.

Hasičstvo jako poslední útočiště masového (ne)komunistického spolčování?

Jedinou organizací přetrvávající v prvorepublikovém rozsahu byly sbory dobrovolných hasičů. Politizace společenského života přitom zasáhla i sem a po osvobození nově ustavený Svaz československého hasičstva (SČH) se 28. února 1948 přihlásil do ústředního výboru Národní fronty. Akční výbory vznikaly i při okresních hasičských jednotách, řídicích orgánech hasičstva v okrese. Po organizačních změnách počátkem 50. let se vrcholným orgánem hasičského hnutí v okresech stává nejprve okresní výbor Československého svazu hasičstva (ČSH) a z místních jednot se také vyčlenily samaritánské služby pod ČsČK. Již na základě zákona č. 62/1950Sb. ze 17. května 1950 o ochraně před požáry a jinými živelnými pohromami připadl nejvyšší odborný dohled ministerstvu vnitra a v nižších instancích KNV, ONV a MNV. Vládní nařízení č. 135/1950Sb. z 26. září 1950 ještě ponechává pojmy hasičstvo a hasičské spolky, ale zákon č. 35/1953 Sb. z 24. dubna 1953 o státním požárním dozoru a požární ochraně již zakotvil v §10, odst. 1 nový název dobrovolné organizace jako Československý svaz požární ochrany (ČSPO). K povinnostem svazu ze zákona náleželo zejména provádění agitace v přípravě občanů v boji proti požárům, spolupráce s národními výbory a organizování požárních hlídek. Proměna spolků

65 Samotný předseda OV DSO Sokol Žďár nad Sázavou byl členem KSČ, ROH, SČSP, ČsČK a KV DSO Sokol. SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 47. Činnost spol. org. NF - OV DSO Sokol, kandidáti do OV DSO Sokol na rok 1954, fol. 20–22. Přetížení vedoucích funkcionářů funkcemi nebylo ojedinělé. Srov. zpráva OVTVS v Břeclavi z 19. 11. 1953: „Někteří členové výboru jsou přetížení různými funkcemi, případně i na pracovištích mají mnoho úkolů, výbor neschází 100% a včas.“ SOKA Břeclav, fond OV NF Břeclav 1950–1953, inv. č. 14, kart. 4, hlášení složek NF 1952–1953, zpráva OVTVS v Břeclavi ze dne 19. 11. 1953.

66 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 9, kart. 2, usnesení POV NF z 19. 2. 1957, fol. 22.

na organizace se odrazila také ve změně názvu místních SDH, po roce 1950 krátce na Místní jednotu (MJ) Československého svazu hasičstva a od roku 1953 na Místní jednotu Československého svazu požární ochrany.⁶⁷

Navzdory organizačním změnám si místní jednoty nejednou uchovaly kontinuitu k prvorepublikovým tradicím hasičstva a vedle nové terminologie názvu spolku a funkcionářů (z náčelníka na velitele, ze starosty na předsedu) v běžném lokálním styku přetrvávalo oslovení „bratr“. Ačkoliv i řady hasičstva prošly poúnorovou očišťovnou a jednalo se o jeden z nejmasovějších spolků, přece jen nenáležel povahou své činnosti k ideově preferovaným a zejména na místních úrovních tak nemusela být očista spolku tak razantní. Historik Karel Jech v kontextu s kolektivizací jejich význam shrnuje slovy: „...Ministerstvo vnitra považovalo po roce 1948 dobrovolné hasičstvo za jednu z posledních bašt, kde se „vesničtí boháč“ snažili uchovat své funkce, aby mohli politicky ovlivňovat své spoluobčany. Proto už v roce 1951 při příležitosti konferencí Čs.svazu hasičstva se za účasti KSČ a akčních výborů NF uskutečňoval přísný kádrový výběr aktivistů okresních a krajských organizací požární ochrany a v roce 1952 pak i „očista“ výborů místních jednot od vesnických boháčů.“⁶⁸ Tento závěr lze v různé míře doložit i z náhodně vybraných zpráv o činnosti hasičských (požárních) jednot (srov. tabulka 5). Obzvláště problematické se pro poúnorovou moc staly tradiční lidovecké regiony. Tak OAV NF v Novém Městě na Moravě⁶⁹ 18. března 1948 odmítl žádost OHJ č. 17 Vilímovy o zastoupení v okresním akčním výboru s tím, že „osoby navržené do OAV-NF nepovažuje za vhodné a podotýká, že hasičstvo jest v OAV zastoupeno již stejně několika svými členy...“⁷⁰ V okrese Hodonín zase OAVNF řešil po již zmíněném zastavení činnosti Orla problém hromadného vstupu bývalých mladých členů Orla do hasičských sborů a výmluvně vyznívá i průběh reorganizace hasičstva na Olešnicku a Boskovicku. Do průběhu valných hromad na jaře 1951 totiž zasahovaly akční výbory NF a neuznaly celou řadu kandidátů, což vedlo v případě olešnického sboru (neuznáno hned pět kandidátů) k podání odvolání na OHJ v Boskovicích. Následné řešení situace nakonec vedlo k dočasnému ústupku, i když většina členů výboru byli členové ČSL, neboť „bylo zjištěno, že rozhodl-li by OAV NF jinak, vystoupili by všichni členové ze sboru. Předsedovi KSČ v Olešnici bylo však orgánem OV PO a OAV NF uloženo,

67 Zpravodaj zákona č. 35/1953Sb. poslanec František Svoboda (KSČ) mj. prohlásil: „Zatím co dřívější hasičské spolky byly úmyslně buržoasií izolovány ve své práci i činnosti od nejširších vrstev občanstva pod rouškou t. zv. nepolitčnosti a nadřazenosti, je nutné, aby se nová organizace požárníků co nejvíce opírala o živou spolupráci se všemi složkami Národní fronty.“

<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/075schuz/s075007.htm> [3. 3. 2017].

68 Jech, K.: Kolektivizace, s. 148.

69 Při územní reorganizaci od roku 1949 novoměstský okres zanikl a jeho sídlo bylo převedeno do Města Žďáru (Žďáru nad Sázavou) a většina obcí východní části byla zahrnuta do nového okresu Bystřice nad Pernštejnem.

70 SOkA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 2, kart. 1, protokoly ze schůzí OAV-NF Nové Město na Moravě 1948–1949, zápis 18. 3. 1948, s. 6.

aby vychoval a vycvičil v Olešnici dobré příslušníky hasičstva ze straníků KSČ a tyto pak postavil do čela sboru⁷¹

Tabulka 5: Hodnocení proměny hasičských sborů počátkem 50. let okresními orgány

Okres (kraj)	Z hodnocení činnosti ČSH z období 1950–1952
Hodonín (kraj Gottwaldovský)	„...hasičstvo v našem okrese je většinou z drobných rolníků a bývalých příslušníků strany lidové. Práce politická je tímto složením hasičstva značně ztížena. Přesto jsou zde vidět dobré výsledky, i když ne přímé politické práce hasičstva, ale úkoly odborné. . . . hasičské sbory jsou v dosti úzkém vztahu s duchovními na obcích a že tam právě o církevně politických problémech by mohly diskutovat.“ ¹
Boskovice (kraj Brněnský)	„Všeobecně možno říci, že většina členstva HS nese reorganisasi nemile, neboť mají za to, že do sboru politika nepatří. Tento názor však není správný, neboť jest zapotřebí, aby příslušníci PS byli politicky uvědoměli“ ²
Žďár nad Sázavou (kraj Jihlavský)	„Po reorganisasi okresních funkcionářů možno říci, že hasičstvo je složka velmi aktivní pokud se týče zásahu proti požárům, přír. pohromám. . . Politické uvědomění členů zůstává stále na nízké úrovni zvláště na vesnicích, kde vedení hasičských sborů mají v rukou vesniční boháči.“ ³
Třešť (kraj Jihlavský)	„OV ČSH bude věnovati větší pozornost místním jednotám po stránce politické. Při odborných školeních bude referát o mezinárodní situaci a ukazováno na boj za udržení světového míru.“ ⁴
Karviná (kraj Ostravský)	„...dosud se OV nepodařilo zajistit úplnou reorganizaci hasičstva a jsou organizace, které dosud pracují ve starých kolejích. Ve výborech mají ještě mnoho lidí, kteří svou činnost vidí jen v org. slavnosti. Taktéž získávání nových kádrů do jejich řad jde pomalu...“ ⁵
Velké Meziříčí (kraj Jihlavský)	„Spolupráce MNV s hasičskými jednotami není dosud na výši, což rovněž zavinuje třídní rozvrstvení jednotlivých členů, neboť ještě nyní máme v řadách členstva lidí, kteří mají netečný poměr k našemu lidově demokratickému zřízení...“ ⁶

1 SOKA Hodonín, fond OV NF Hodonín, inv. č. 19, kart. 2, zápis předsednictva OAV NF 3. 11. 1950.

2 SOKA Blansko, fond ONV Boskovice, inv. č. 45, kart. 18, schůze 98. rady ONV 1. 8. 1951, zpráva k budování požární ochrany.

3 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Žďár nad Sázavou, inv. č. 5, kart. 1, zpráva o práci OAV-NF a jednotlivých masových složek ze dne 11. 8. 1951, fol. 79.

4 SOKA Jihlava, fond OV NF Třešť, inv. č. 43, kart. 7, zápis předsednictva 26. 10. 1951.

5 SOKA Karviná, fond OV NF Karviná 1948–1959, inv. č. 3, kart. . 6, zápisy předsednictva a pléna OAV NF 1952, schůze pracovního předsednictva OAV NF 15. 8. 1952.

6 SOKA Žďár nad Sázavou, fond ONV Velké Meziříčí, rada ONV 1952, Zpráva pro radu ONV ke dni 1. 2. 1952, fol. 43.

Pozoruhodným ukazatelem je politicko-sociální profil funkcionářů, kde i několik let po únoru 1948 nemusela být převaha KSČ absolutní. Tak například na okresní

71 SOKA Blansko, fond ONV Boskovice, inv. č. 45, kart. 18, schůze 98. rady ONV 1. 8. 1951, zpráva k budování požární ochrany.

konferenci ČSPO konané 27. února 1955 v Bystřici nad Pernštejnem.⁷² bylo politické složení 101 přítomných delegátů: KSC – 28, bez politické příslušnosti – 66, za ČSM pět a za ČSL dva. A např. v 29-tičlenném OV ČSPO pro funkční období 1959–1960 bylo 14 bezpartijních, 11 členů KSC, dva lidovci a jeden za ČSM.⁷³ Při projednávání návrhu složení OV ČSPO Blansko pro rok 1959 byli straníci KSC sice v převaze, ale nikoliv výrazné (z 21 členů okresního výboru 11 KSC, jeden kandidát KSC, osm bezpartijních a jeden člen ČSM, v osmičlenném předsednictvu byl pak podíl pět členů KSC a tři bezpartijní (předseda za KSC, okresní velitel bezpartijní)).⁷⁴

Místní požární jednoty zůstávaly svoji praktickou náplní do značné míry organizací nepolitickou a zejména v malých obcích byly jedinou skutečně činnou organizací udržující společenský život v obci (plesy, hraní ochotnického divadla).

Ostatní zájmové organizace Národní fronty zastoupené v předsednictvech OV NF

Do prostředí regionů pronikala i nová organizace Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm), která se měla stát masovou složkou v oblasti branné výchovy. Jeho ustavení bylo zakotveno v zákoně č. 92/1951Sb. ze dne 2. listopadu 1951 o branné výchově.⁷⁵ Činnost organizace se postupně rozbíhala ustavením základních organizací (ZO), klubů, výcvikových skupin a kroužků. Ve spolupráci s tělovýchovnou organizací se konaly akce na počest bojů ve druhé světové válce – Sokolovský a Dukelský závod branné zdatnosti (SZPZ, DZBZ). Podstatným úsekem činnosti Svazarmu byla příprava obyvatelstva k CO (civilní obraně). Na vesnici byly ZO Svazarmu (nebudovány však masově v každé obci) vyzývány k zapojení do zemědělských prací a členové brigádnicky vypomáhali při žních. Jednou z organizací zahrnutou do Svazarmu byl Dobrovolný svaz lidového motorismu (DSLML), existující jen krátce, když byl jeho ustavením v březnu 1952 nejprve zrušen Autoklub Republiky Československé, jehož se stal svaz DSLML nástupcem.⁷⁶ Podobnou reorganizační anabázi prodělal Aeroklub republiky Československé (ARČR), od poúnorové personální kontroly⁷⁷ přes vznik Dobrovolného svazu lidového letectví (DOSLET) začleněného posléze do Svazarmu.

72 Tamtéž, fond OV ČSPO Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 7, Hodnocení činnosti, fol. 24 a 30–34.

73 U jednoho kandidáta nebyla uvedena politická příslušnost uvedena. SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 120, činnost spol. org. NF: ČSPO 1950–1959, návrh kandidátky nového OV 1959–

74 SOKA Blansko, fond OV KSC Blansko, zápisy ze schůzí předsednictva (byra), inv. č. 73, kart. 38, byro OV KSC 13. 1. 1959, návrh na složení OV ČSPO v Blansku na rok 1959–1960.

75 SVAZARM ustavený 4. 11. 1951 po reorganizaci v roce 1952 sdružil Dobrovolný svaz lidového motorismu, Dobrovolný svaz lidového letectví, Kynologickou jednotu, Ústřední svaz chovatelů poštovních holubů a Československý svaz radioamatérů, což vedlo k definitivnímu zániku těchto organizací tvořící Svazarm zatím formou kolektivního členství.

76 K historii Autoklubu podrobněji Králík, Jan: Sto let klubového života 1904–2004. Brno 2004.

77 Srov. hlášení Aeroklubu Olešnice: „Členové představenstva Aeroklubu Olešnice pozůstávají z následujících funkcionářů ... Všichni byli ve smyslu výroku min. vnitra prověřeni“. SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, seznam spolků a korporací v okrese Bystřice nad Pernštejnem 1948–1949, Hlášení Aeroklubu Olešnice OAV NF, fol. 51.

Výrazně politizovanou organizací byl Svaz protifašistických bojovníků (SPB), který od roku 1951 nahradil Svaz bojovníků za svobodu (SBS) ustavený v roce 1948 a začleňující mj. Československou obec legionářskou. Také SPB se lokálně v různé míře potýkal s obtížemi v činnosti svého okresního výboru. Kupř. OAV NF v Hodoníně řešil v srpnu 1952 faktický rozklad okresního SPB, vytýkal mu mj. malou disciplínu členstva a konstatoval, že bude nutný zásah krajského výboru SPB a lepší vysvětlování role a činnosti svazu. V diskusi mj. zaznělo: „Hlavní příčina je v tom, že se naše složka rozpadla, poněvadž jsme řekli pravdu o Masarykovi a Benešovi. ... Následují dohady z řad členů OAV. NF, že neměly být sloučeny složky politických vězňů s SPB atd.“⁷⁸ V aktuálních prohlášeních tzv. mírového hnutí ve vyhrocené situaci počátkem 50. let byl svaz zapojován do protizápadní agitace, jak ukazuje například hodnocení práce okresního výboru SPB Chotěboř.⁷⁹ Nejnižší organizační složkou byly místní jednoty, ustavené zpravidla jen ve městech nebo větších obcích se spádovou oblastí pro obce okolní.

Další složkou zastoupenou v předsednictvu OV NF byl Svaz československých invalidů (SČI), ustavený v červnu 1952. Že i za zdánlivě apolitickou organizací se skrývala pounorovému systému poplatná frazeologie a odlišný názor byl hodnocen jako reakční, názorně ukazuje např. hodnocení ročního fungování okresní organizace svazu v Břeclavi, čítající v listopadu 1953 celkem 151 členů: „Přírůstek 94 členů tvoří téměř výlučně váleční invalidé, bývalí členové Družiny čs. válečných poškozenců, kteří do Svazu čs. invalidů vstupovali ochotně a s důvěrou. Byli ovšem i takoví invalidé –, kteří se pokoušeli narušovat naši organizační výstavbu pomlouváním a reakčním vlivem na dosud neorganisané invalidy. To však nijak nemůže ohrozit další růst okresní organizace, protože invalidé tu nejsou pro Svaz, ale Svaz pro ně a pro hájení jejich zájmů, to pochopí dříve či později i ti, kteří dosud stojí stranou.“⁸⁰ Organizační řád schválený ustavujícím sjezdem strukturu SČI členil na krajské organizace, okresní organizace a zájmové skupiny.

Zastoupení v Národní frontě mělo také družstevnictví zbažené po roce 1948 principů dobrovolnosti a spolupráce. Vývoj nakonec vedl k samostatnému vývoji jednotných zemědělských družstev (JZD) a spotřebních družstev. V rámci spotřebního družstevnictví byla jednak převzata síť dělnických spotřebních družstev VČELA a novinkou byl pokus vybudovat podle sovětského vzoru tzv. SELPA (malá obchodní družstva), ale systém byl nakonec unifikován do lidových spotřebních družstev s názvem JEDNOTA. Na základě reorganizace v roce 1952

78 SOKA Hodonín, fond OV NF Hodonín, inv. č. 21, kart. 2, předsednictvo OAV NF 25. 8. 1953.

79 „...právě členové SPB političtí vězni by měli poukazovat na ukrutnosti a zvěrstva fašismu, které dnes provozují imperialisté v Koreji, Vietnamu, Malajsku, Barmě, monarchofašisté v Řecku a jiných kapitalistických státech.“; SOKA Havlíčkův Brod, fond OV NF Chotěboř, inv. č. 5–6, kart. 1, předsednictvo OAV NF 11. 3. 1952.

80 SOKA Břeclav, fond OV NF Břeclav 1950–1953, inv. č. 14, kart. 4, hlášení složek NF, zpráva OV SČI z 15. 11. 1953.

se Ústřední rada družstev přeměnila na Ústřední svaz družstev (podobně krajská družstevní rada na krajský svaz) a vrcholným orgánem řízení družstev na okrese se stal okresní svaz spotřebních družstev. Ve vybraných obcích byla ustavena samostatná vesnická spotřební družstva a došlo k vymezení jejich spádového obvodu pro ostatní obce. Unifikaci spotřebního družstevnictví cíleného pro potřeby venkova završil zákon č. 53/1954 Sb. o lidových družstvech a družstevních organizacích potvrzující Okresní svaz spotřebních družstev (OSSD) jako nadřízenou družstevní organizaci lidových spotřebních družstev v obvodu daného okresního národního výboru.

Tabulka 6: Z jednání okresních politických orgánů k reorganizacím družstev v roce 1952

okres Žďár nad Sáz., předsednictvo OV KSC 16. 6. 1952 k vytvoření „Selp“ ¹	„s. ... podává zprávu, že bude přikročeno k reorganizaci družstevního hnutí. Aby se dříve došlo k socialisaci vesnice, budou zřízeny v okrscích Selpa a sice podle sovětského vzoru. ... s. ... podotýká, že na vedoucí Selp musí být POV předložen kádrový materiál a POV je bude schvalovat.“ ¹
okres Karviná, předsednictvo OAV NF 17. 10. 1952 k reorganizaci družstev (Jednota)	„... účel nových družstev bude, aby připravovaly na vesnici půdu pro její socializaci. ... již dnes se nachází osoby, které by chtěly reorganizaci družstev zmařit a vykládají lidem, že v daném případě nejde o reorganizaci nýbrž o likvidaci tohoto družstevnictví. Taktéž i na naše vesnici šíří reakce poplašné zprávy o tom, že spotřební družstva budou prodávat to, co si samy vyrobí. Je nutno, aby sloky NF čelily těmto řečem a otázku reorganizace, aby obhajovaly.“ ²
okres Hodonín, předsednictvo OAV NF 5. 12. 1952 k reorganizaci družstev (Jednota)	„Aby spotřební družstva v nové struktuře mohla plnit úkoly, které jim byly stanoveny stranou a vládou, jest nutno, aby měla plnou podporu od všech složek NF. Zejména bude nutné, aby z řad členů spotř. družstev byly vyhledány vhodné kádry funkcionářů., které nová družstva povedou jako volení funkcionáři.“ ³

- 1 SOKa Žďár nad Sázavou, fond OV KSC Žďár nad Sázavou, inv. č. 19, kart. 7, mimořádné POV KSC 16. 6. 1952.
- 2 SOKa Karviná, fond OV NF Karviná, inv. č. 3, kart. 6, zápis předsednictva OAV NF 17. 10. 1952.
- 3 SOKa Hodonín, fond OV NF Hodonín, inv. č. 20, kart. 2, předsednictvo OAV NF 5. 12. 1952.

V souvislosti s mezinárodním napětím v rámci tzv. studené války na přelomu 40. a 50. let se počátkem 50. let na úrovni okresů ustavila politicky a ideově poměrně významná složka NF – okresní výbor obránců míru (OVOM). Regionální organizování mírového hnutí navázalo na mezinárodní mírové hnutí, jehož historie se začala psát od roku 1949, kdy se v dubnu paralelně v Paříži a v Praze konal první světový kongres obránců míru. Stálý výbor pro světový mír byl pak od roku 1950 po zasedání druhého světového mírového kongresu (ve Varšavě) nahrazen Světovou radou míru a vrcholným orgánem mírového hnutí v Československu se stal Čes-

koslovenský výbor obránců míru. Koordinační a iniciativní roli v šíření mírového hnutí mezi občany Československa měly zajišťovat krajské a okresní výbory obránců míru. V organizačních pokynech ke stálé činnosti OM se mj. uvádělo: „Ježto se jedná o orgány střežové, bez vlastní členské základny, jejich činnost je nutno spojit s mírovou prací ostatních orgánů a složek NF. ... Tato spolupráce by se projevila v tom, že na základě znalosti poměrů v jednotlivých okresích a obcích by byly pořádány veřejné schůze nebo besedy s politickým referátem, který by obsahoval nejnovější události v mezinárodní politice z hlediska odkrytí válečných příprav ze strany západních imperialistů a vyzvednutí mírového a budovatelského úsilí ze strany SSSR a ostatních lidově demokratických států...“⁸¹

Tabulka 7: Z hodnocení činnosti OVOM okresními akčními výbory NF za rok 1952

Okres	Hodnocení
Hodonín (kraj Brněnský)	„... valná část členů OV-OM si neuvědomuje své zodpovědné postavení a nejen, že agitační činnosti se vyhýbá, ale také nedochází ani do schůzí. Proto budou vyvozeny kádrové důsledky v těchto případech a udělena všem liknavcům písemná důtka od OAVNF. ... Na vesnicích předsedové MAV-NF vyberou vhodného důvěrníka pro obránce míru, který bude prodlouženou rukou OV-OM. Na něho bude zaslán všechny agitační materiál...“ ¹
Velké Meziříčí (kraj Jihlavský)	„Po okresní konferenci OM se OV dlouho nesešel. Nyní je vypracován plán práce předsednictva a OV, podle kterého se ... předsednictvo pravidelně schází. Nedostatečná je však docházka členů OV OM do svých schůzí. ... Usnesení: Všem složkám NF ukládáme, aby znovu prověřily svoje zástupce v OV OM po stránce politické zralosti a možnosti tuto funkci zastávat. ... Snahou všech složek NF v našem okrese musí být činnost OV OM oživit a prohloubit.“ ²
Velká Bíteš (kraj Brněnský)	„Nedostatkem v práci a činnosti OV OM je to, že ne všichni členové plní svůj úkol dobře. ... V době od 12. do 19. prosince 1952, kdy probíhal kongres na obranu míru ve Vídni byla provedena ve většině našich obcí výzdoba, především to byly školy, náměstí a výkladní skříně, které byly vhodně vyzdobeny. ... Do větších obcí bylo vy distribuováno 4 000 ks mírových holubiček.“ ³

1 SOKA Hodonín, fond OV NF Hodonín, inv. č. 20, kart. 2, POAV NF 17. 11. 1952, fol. 31.

2 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Velké Meziříčí, inv. č. 1, kart. 1, POAV NF 16. 12. 1952.

3 Tamtéž, fond OV NF Velká Bíteš, inv. č. 1, kart. 1, zápis POAV NF 9. 1. 1953, fol. 14.

K činnosti OM náleželo také organizování podpisů pod protestní rezoluce a popularizace akcí a kongresů světového mírového hnutí, vymezujícího se na počátku 50. let proti západním státům např. v řešení německé otázky, atomových zbraní nebo v mírovém řešení korejské války.

81 SOKA Žďár nad Sázavou, fond OV NF Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 120, Čs. výbor obránců míru 1950–1953, Organizační pokyny k stálé činnosti OM, fol. 413.

Závěrem

Masové složky NF představovaly výrazně zúženou možnost pro zájmové organizování obyvatelstva, tím spíše při preferování konkrétních společenských vrstev i politické příslušnosti. Na počátku vývoje pouňorové obrozené Národní fronty, takticky rozšířené vedle politických stran o zastoupení společenských organizací, se snad krátce mohlo zdát, že prostor pro širší společenské zastoupení zůstává zachován a zejména ze vzdálených regionů mohlo být na řešení vládní krize pohlíženo jako na velkou politiku odehrávající se v Praze. Záhy rozbíhající se personální očista i kádrový výběr funkcionářů ovšem znamenal minimálně politické ovládnutí organizací a spolků nebo i jejich faktickou likvidaci, ať již přímým rozpuštěním, nebo maskovanou pod různými reorganizacemi. Po celá 50. léta se přitom pouňorová politická moc na okresních úrovních potýkala s obtížemi při budování nového systému zájmových organizací podle oboru působnosti i s jejich reálnou činností a narážela na tradiční postoje i spolkové cítění vesnické pospolitosti. Reorganizované i nově vytvořené organizace získaly zastoupení ve vedení OV NF, jemuž se zodpovídaly ze své činnosti a politicko-ideové práce. Zatímco ideově preferované složky byly výrazně politizovány a funkcionářskou strukturou byrokratizovány, což namnoze formalizovalo existenci, jiné si přece jen uchovaly i po reorganizacích a personálních očištěních zájmový obsah a činnost.

Archivní sonda do autentických zápisů okresních politických orgánů v prvních letech pouňorového vývoje ukazuje širší konotace budování totalitní moci a také určitou bezradnost v zacházení s tradičními spolky, které z mnoha důvodů nebylo možno zlikvidovat (tělovýchova, hasičstvo, družstevnictví) a současně k jejich ovládnutí nestačila zdaleka jediná reorganizace.

Von den Vereinen zu gesellschaftlichen Organisationen unter der Nationalen Front anhand eines Einblicks in die Entwicklung in Regionen außerhalb Prags nach 1948

Das Machtmonopol der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei war vom Anfang an auch auf Vereine gezielt, die die letzte Zuflucht der relativ freien Freizeitbeschäftigung waren. Die wiedererrichtete Nationale Front (NF) entwickelte sich nach der Machtübernahme durch die Kommunisten im Februar 1948 zu einem wichtigen Getriebe des entstehenden totalitären Regimes. Der vorliegende Aufsatz stellt anhand eines Einblicks in die originalen Archivquellen die Konstituierung neuer gesellschaftlicher Organisationen auf Bezirksebene dar. Obwohl die Kompetenzen der Vereine amtlich den Bezirksnationalausschüssen (ONV) oblagen, wurde die politische Aufsicht von den Aktionsausschüssen der Nationalen Front ausgeübt. Durch das Gesetz 68/1951 wurden die Freizeitbeschäftigungen unifiziert, eine partielle Umstrukturierung wurde aber auch später fortgesetzt (in der Frauenbewegung, in dem in Massenorganisationen organisierten Sport und in der Feuerwehr). Aufgrund der Ideologie wurden neben der Gewerkschaftsbewegung vor allem der Tschechoslowakische Jugendverband und der Verband der tschechoslowakisch-sowjetischen Freundschaft sowie Organisationen ohne massenhafte Mitgliedschaft, der Svazarm-Verband und der Verband der antifaschistischen Kämpfer, bevorzugt. Angesichts der internationalen Spannungen am Anfang der 1950er Jahre wurden zudem Bezirksausschüsse der Friedensverteidiger eingerichtet, außerdem hatten die Verbrauchergenossenschaften ihre Vertretung in der Nationalen Front.

Die einzelnen Bestandteile der Nationalen Front bildeten eine eingeschränkte Basis für die Organisation der Freizeitaktivitäten. Trotzdem mussten sich die politischen Organe beim Aufbau ihrer Struktur im Laufe der 1950er mit Schwierigkeiten auseinandersetzen. Authentische Aufzeichnungen der Vorstandsorgane der NF- und der ONV-Bezirksausschüsse in den ersten Jahren nach dem Februar 1948 verweisen auf breitere Zusammenhänge der Entstehung der totalitären Macht sowie auf eine Ratlosigkeit in Bezug auf traditionelle Vereine, die aus unterschiedlichen Gründen nicht liquidiert werden konnten (Sport, Feuerwehr, Genossenschaften) beziehungsweise zu deren Beherrschung eine einzige Umstrukturierung von weitem nicht reichte.

From the associations to the social organisations under the National Front in an analysis to the development in regions outside Prague after 1948

The power monopoly of the Communist Party of Czechoslovakia targeted, from the very start, at associations as the last resort of the relatively free social life. This happened through the renewed National Front, which was transformed, after February 1948, into an important tool in the process of creation of the new totalitarian regime. The paper as a case study of the primary archival documents clarifies the establishment of the new social interest groups at the level of districts. Although the control over associations formally belonged to the District National Committees (ONV), the

political supervision was carried out by District Action Committees of the National Front. The unification process in the interest activities was introduced by the Act No. 68/1951 Coll., the partial reorganisations, however, continued even after this date (for women's movement, mass gymnastic education and firemen). The ideologically preferred groups were the trade union movement, Czechoslovak Union of Youth and Union of the Czechoslovak-Soviet Friendship as well as organisations with a limited membership basis – Svazarm and Union of the Anti-Fascist Fighters. In the context of tense international relations at the beginning of 1950s, the district committees of peace defenders were established; and the consumption cooperatives were also represented in the National Front.

The components of the National Front presented a limited base for the interest groups, yet during the building-up phase of their structure, the political bodies encountered difficulties for the whole 1950s. The authentic minutes from the presidency meetings of the district committees of the National Front and of the ONV in the first years after the February 1948 show the broader context of the establishment of the totalitarian power and also a certain helplessness in dealing with traditional associations that could not be dismantled (gymnastic, firemen associations and cooperatives) and that could not be seized by a simple reorganisation move.